

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΙΜΑΛΗ

Γλωσσο-Λογο-Τεχνή-ματα

1. Εισαγωγή

Η γλώσσα, κατ' αρχάς μέσο επικοινωνίας του ανθρώπου, έχει απασχολήσει επιστημονικά, ως έκφανση του νοήμονος όντος, εκτός από τους γλωσσολόγους, τους φιλοσόφους, τους συντάκτες τεχνικών κειμένων (νομικών, οικονομικών κτλ), κυρίως τους λογοτέχνες. Σ' αυτή τη μελέτη θα επικεντρωθούμε στη σχέση της Γλώσσας με τη Λογοτεχνία και ειδικότερα την Πεζογραφία. Η πρώτη αποτελεί γνωστικό αντικείμενο της Γλωσσολογίας, η οποία μελετά τη θέση ενός γλωσσικού στοιχείου μέσα στο σύστημα και ερμηνεύει τις διαδικασίες με τις οποίες αυτό παράγεται, ενώ η δεύτερη αποτελεί το γνωστικό αντικείμενο των κριτικών της λογοτεχνίας, οι οποίοι μελετούν το περιεχόμενο, την πλοκή, τους χαρακτήρες, τα χαρακτηριστικά ενός λογοτεχνήματος κ.ά.

Τα γλωσσικά, όμως, στοιχεία (μεμονωμένα στοιχεία, λέξεις, δομές και σημασία) συνιστούν αντικείμενο ανάλυσης για τους γλωσσολόγους και εργαλεία έκφρασης για τους λογοτέχνες. Υπό αυτήν την έννοια τα δύο διακριτά γνωστικά αντικείμενα συναντώνται. Η υφή αυτής της διεπαφής είναι το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

1.1. Λογοτεχνία

Στον χώρο της λογοτεχνίας διακρίνουμε μία ιδιαίτερη γλώσσα, σκόπιμα διαφοροποιημένη και εξατομικευμένη, την ιδιόλεκτο του λογοτέχνη. Ο δημιουργός, στην αισθητική επικοινωνία με το κοινό του, «ντύνει» τα διάφορα μηνύματα που θέλει να εκφράσει με μία έντεχνη γλώσσα, ανάλογα με το ταλέντο του, που αποτελεί το ύφος του λογοτέχνη, αντικείμενο μελέτης της Υφολογίας και της Θεωρίας της Λογοτεχνίας.

Ο χειρισμός της γλώσσας από κάθε δημιουργό-λογοτέχνη είναι δείγμα της τέχνης του. Ακόμη και όταν ο συγγραφέας δεν έχει ως κεντρικό θέμα τη

γλώσσα, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο διοχετεύει στα κείμενά του τις απόψεις του γι' αυτήν. Αυτές οι απόψεις είναι είτε προσωπικές, υποκειμενικές, είτε αντανακλούν στερεότυπα της κοινωνίας και της εποχής του συγγραφέα.

Είναι εμφανές ότι οι συγγραφείς προβληματίζονται με διάφορες εκφάνσεις της γλώσσας και πολύ συχνά ανιχνεύονται αυτοβιογραφικά στοιχεία στο εκπόνημά τους.

Για τον Φουκώ (“Τι είναι ο συγγραφέας;”),¹ «όταν οι συγγραφείς γράφουν, τα περισσότερα από τα γραφόμενά τους δεν είναι προϊόν της προσωπικής τους ενόρασης ή ικανότητας αλλά αποτέλεσμα της γλώσσας που χρησιμοποιούν. Το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου δεν είναι παρά η ίδια η γλώσσα που μιλάει».

Ακόμη και αν δεν είναι στις προθέσεις του συγγραφέα, ο αναγνώστης έρχεται σε επαφή με μια τουλάχιστον γλωσσο-βιογραφία.

1.2. Γλωσσολογία

Η γλώσσα αποτελεί μέσο επικοινωνίας στις κοινωνικές μας συνδιαλλαγές. Ο χρήστης επικοινωνεί αποτελεσματικά μόνο όταν μοιράζεται τον ίδιο κώδικα με το συνομιλητή του και υιοθετεί το κατάλληλο ύφος για την περίπτωση.

Η γλωσσ(ολογ)ική επιστήμη διαχωρίζει τις γνώσεις για τη γλώσσα σε: (Α) γλωσσική ικανότητα (linguistic competence), δηλαδή γνώση του συστήματος και των διαδικασιών του, και (Β) γλωσσική πλήρωση/πραγμάτωση (linguistic performance), δηλαδή πραγμάτωση του συστήματος σε συγκεκριμένες περιστάσεις επικοινωνίας. Διαπιστώνουμε ότι, συνδυασμένα ή μεμονωμένα, εκφάνσεις και των δυο καταγράφονται στη λογοτεχνία.

Ως γλωσσική ικανότητα ορίζεται η έμφυτη ικανότητα του φυσικού ομιλητή να παράγει ως ομιλητής και να κατανοεί ως ακροατής απεριόριστο αριθμό νέων και γραμματικά ορθών προτάσεων καθώς και να διακρίνει τις γραμματικές και αποδεκτές προτάσεις από τις αντιγραμματικές προτάσεις.

Επίσης, η γλωσσολογία αναγνωρίζει τέσσερα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας: φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη και σημασιολογία.

Η νεότερη γλωσσολογία δίνει προτεραιότητα στον προφορικό λόγο και δευτερευόντως στη γραφή. Η γραφή είναι δυνατόν να θεωρηθεί είτε από την επιφανειακή σκοπιά της δεξιότητας, δηλαδή της μηχανικής σύνδεσης ακουστικής και οπτικής μορφής, είτε από την ουσιαστική σκοπιά της δημιουργικής γραφής (λογοτεχνία). Παρά το γεγονός ότι η πρώτη, η δεξιότητα, δεν θεωρείται τμήμα της γλωσσικής ικανότητας (του γλωσσικού συστήματος),

1 Βλ. Gutting 2006.

αποτελεί ένδειξη γνώσης και αναγκαίο εργαλείο επικοινωνίας και με αυτή την έννοια εντάσσεται στη γλώσσα. Από την άλλη πλευρά, η συγγραφική δραστηριότητα (γραφή ως δημιουργία)² αποτελεί την απόδειξη αρμονικής σύζευξης γλωσσικής ικανότητας και γλωσσικής πραγμάτωσης. Αν μάλιστα θεωρήσουμε ότι υφίσταται κλιμάκωση στη γλωσσική παραγωγή, ίσως ανήκει στις ανώτερες εκφάνσεις πνευματικής δραστηριότητας που συνδυάζουν τόσο γλωσσική ικανότητα όσο και πραγμάτωση.

2. Προβληματική και στόχος της εμπειρικής έρευνας (τι vs πώς;)

Από γλωσσολογικής πλευράς έχει μελετηθεί³ το πώς χρησιμοποιείται η γλώσσα από τον λογοτέχνη-δημιουργό ώστε να συμβάλει στο αισθητικό αποτέλεσμα (ύφος).

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανίχνευση των πτυχών της γλώσσας που ελκύουν τους λογοτέχνες προς διαπραγμάτευση (τι;) και η ενδεικτική καταγραφή των θεμάτων που συνειδητά ή ασυνείδητα χρησιμοποιούν οι λογοτέχνες για να επιτύχουν το σκοπό τους. Ο προβληματισμός μας είναι *αν και κατά πόσον* αυτά σχετίζονται με τις αρχές της γλωσσολογικής επιστήμης.

2.1 Υποθέσεις

Τα ερωτήματα-υποθέσεις που αναδύονται εξερευνώντας λογοτεχνικά δείγματα συνοψίζονται ως ακολούθως:

Υπόθεση 1: Το κάθε λογοτέχνημα, πέρα από τον δημιουργό του, καθρεφτίζει και τη γλωσσική κατάσταση της μικρο-/μακρο-κοινωνίας της εποχής του συγγραφέα.

Υπόθεση 2: Οι γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα τείνουν να αναδείξουν, ανάμεσα σε άλλα, τα ιδιαίτερα γλωσσικά χαρακτηριστικά (salient features) του ήρωα του λογοτεχνήματος.

Υπόθεση 3: Ανάλογα με την ειδολογική ταξινόμηση του λογοτεχνήματος, ίσως είναι δυνατόν να σχηματοποιήσει κανείς μία ποσόστωση στα «αλλότρια» γλωσσικά εργαλεία.

Υπόθεση 4: Η αναφορά σε τομείς της γλώσσας και η σχετιζόμενη πιθανή εναλλαγή ύφους ενδυναμώνει την πλοκή του έργου.

2 Επειδή η δημιουργική γραφή ενέχει σε μεγάλο βαθμό το χάρισμα του λογοτέχνη και δεν συναρτάται μόνο με τα γλωσσικά εργαλεία, στην παρούσα μελέτη δεν αναφερόμαστε σε αυτή την εκδοχή. Οι ίδιοι οι λογοτέχνες όμως αναφέρονται στη διαδικασία της συγγραφής τους. Ενδεικτικά: Καραπάνου 1985: 75, 14, 57, 133, 170, Σαχτούρης 1958: “Τα φάσματα ή Η χαρά στον άλλο δρόμο”, Χατζής 1953/1999: σημείωση του εκδότη.

3 Χαραλαμπίκης 1992, 2006, Μπαμπινιώτης 1999.

2.2 Επιλογή corpus

Σε αυτή τη μελέτη δίνονται δείγματα από τη Λογοτεχνία υπό μία ευρεία έννοια. Εφόσον επιχειρείται η φασματογράφηση των θεμάτων που αφορούν στη γλώσσα και χρησιμοποιούνται από τους λογοτέχνες, η επιλογή του corpus δεν είναι περιοριστική ή εξαντλητική αλλά ενδεικτική. Αντλούνται μαρτυρίες από λογοτεχνικά έργα ποικίλα ως προς το είδος (επιστημονικά, αστυνομικά μυθιστορήματα, αυτοβιογραφίες κτλ), την ηλικία των πιθανών αναγνωστών (παιδική λογοτεχνία vs λογοτεχνία για ενήλικες), τις εποχές της δημοσίευσής τους και τη γλώσσα της συγγραφής τους (Ελληνικά ή μετάφραση ξένης λογοτεχνίας). Περαιτέρω επέκταση της έρευνας θα απαιτούσε εξειδίκευση των κειμενικών μαρτυριών με σαφή κριτήρια αντίστοιχα της εκάστοτε στοχοθεσίας.⁴

3. Πτυχές της Γλώσσας στην Πεζογραφία

3.1. Αίσθηση και συναίσθηση (και) για (την άλλη) γλώσσα στη λογοτεχνία

Οι ήρωες ανακαλύπτουν και συνειδητοποιούν ότι υφίστανται *διάφορες γλώσσες*. Η «άλλη» γλώσσα ως κώδικας επικοινωνίας συντελεί στην επικοινωνία ή τη ματαιώση της επικοινωνίας.

Όταν άρχισα να λέω τα λόγια που λένε σήμερα κι οι κούκλες, όταν τους ζουλούνε το στομάχι τους, δεν ήξερα πως το πράμα αυτό λέγεται γλώσσα. Έμαθα να μιλώ όπως έμαθα να τρώω, να περπατώ και να τραβώ τα γένια του πατέρα μου. Όλοι μιλούσαν γύρω μου και μου φαινόταν πολύ φυσικό. Το μόνο που μου φαινόταν αφύσικο ήταν γιατί δε μιλούσε σαν εμέ κι η γάτα μας. Της έκανα πολλές τυραννίες, την τσίμπησα, της έσφιξα το λαιμό, τη μάδησα, για να μιλήσει, μα επειδή και καλά δεν ήθελε να βγάλει λέξη, το πήρα απόφαση. Τότε η μητέρα μου μου είπε πως η γάτα έχει τη δική της γλώσσα. Ήταν η πρώτη φορά που έλαβα κάποια ιδέα πως υπάρχει μια γλώσσα που μιλούσα εγώ κι άλλη μια που μιλούσε η γάτα μας και πως με το στανιό δεν μπορούσα να την κάμω να μιλάει σαν κι εμένα.

Ύστερα άκουσα κι άλλους ανθρώπους που μιλούσαν και δεν τους καταλάβαινα. Ήταν ένας Ιταλός ψαράς, μια ξανθή δασκάλα κι ο γιατρός του σπιτιού μας. Όταν τους άκουγα μ' έπιαναν τα γέλια. Είχαν κι αυτοί τη δική τους γλώσσα, κι επειδή όλες οι ξένες γλώσσες μού φαίνονταν ένα πράμα, είχα την ιδέα πως η γάτα μας καταλά-

⁴ Βλ. σημ. 6 παρακάτω.

βαινε τι έλεγαν. Ύστερα η μητέρα μου μου είπε πως ο ψαράς μιλούσε ιταλικά, η δασκάλα γερμανικά κι ο γιατρός ελληνικά.

[Νιρβάνας, Π. 1905: *Γλωσσική Αυτοβιογραφία*, σελ. 258]

Στο παραπάνω απόσπασμα ο νεαρός ήρωας ανακαλύπτει ότι στο (μικρο-)κοινωνικό του περιβάλλον ακούγονται διαφορετικές φυσικές γλώσσες (language awareness).⁵

Η παράλληλη, όμως, χρήση δύο ή περισσότερων διαφορετικών γλωσσών υποδηλώνει τη συνύπαρξη δύο εθνοτήτων και σε μακρο-κοινωνικό επίπεδο. Ελληνικά και Τούρκικα εμφανίζονται σε διηγήματα του Παπαδιαμάντη για να αποτυπώσουν τις κοινωνικές συνθήκες της εποχής που περιγράφουν:

Ήτο περί δύσιν ηλίου και η λιγυρά φωνή του κήρυκος της πίστεως ετόνιζεν από του πτερυγίου του μιναρέ τα σοβαρά και πλήρη μελαγχολίας εκείνα έπη, άτινα ους άπιστου ουδέποτε δύναται άνευ φρίκης ν' ακούση: Λα-ιλ-λαχ-ιλ αλλάχ, βε Μωχαμέτ ρεσούλ-ουλ-λαχ. «Εις είναι ο Θεός, και ο Μωάμεθ είναι ο προφήτης του!».

Ήτο Παρασκευή, ημέρα εορτής, καθ' ην αι πέντε νενομισμένα προσευχαί τελούνται πομπωδέστερον...

[Παπαδιαμάντης, Αλ. [1982]: *Χρήστος Μηλιόνης*, σελ. 20]

3.2. Ο φωνούμενος λόγος (γλωσσική πραγμάτωση ή εκφωνήματα) των χρηστών είναι δυνατόν να υποδηλώνουν:

3.2.1 μη φυσικό ομιλητή

Σε μυθιστόρημα του Καραγάτση το ελληνικό αλφάβητο αποκωδικοποιείται από την ηρωίδα υπό το πρίσμα του λατινικού αλφαβήτου και κατά συνέπεια αποτυχημένα. Η τραγική ειρωνεία είναι ότι η ίδια είναι εξειδικευμένη στα κλασικά γράμματα. Όμως, το ότι βλέπει ελληνικό αλφάβητο σε πραγματική χρήση —όνομα πλοίου— και όχι στα βιβλία, την αποσυντονίζει. Και όταν προσπαθεί με ερασμιακή προφορά να μιλήσει στα Αρχαία Ελληνικά με τον ήρωα, τότε προκύπτει ασυνεννοησία και ένας μεγάλος έρωτας...

Τα μάτια της έπεσαν στη μεριά της πρύμνης, όπου ήταν γραμμένο τ' όνομα του βαποριού: ΗΙΜΑΙΡΑ. «Παράξενο όνομα. Ξιμπαί, Ξιμπαί! Ποιανής βάρβαρης γλώσσας να είναι αυτή η κακόχη λέξη: Ξιμπαί.»

5 van Lier 1995.

...Περπάτησε στον ντόκο, στο μάκρος του βαποριού, κι έφτασε στην πλώρα. Σήκωσε τα μάτια κι είδε το όνομα του βαποριού γραμμένο με λατινικούς χαρακτήρες: ΗΙΜΑΙΡΑ. Τινάχτηκε ξαφνιασμένη: «Ντροπή μου! Εγώ, η δεινή ελληνίστρια, να μην καταλάβω πως τα γράμματα της πρύμνης ήταν ελληνικά: Ιμαϊρά, Ιμαϊρά...»

...Κι άξαφνα θυμήθηκε το ελληνικό βαπόρι που είδε χθες. «Πώς το 'παθα εγώ, αυτό! Να παρεξηγήσω για λατινικά τα ελληνικά γράμματα! Να το διαβάσω το ιμαϊρά ξιμαϊπά! Απίστευτο!»

...«Ένας Έλληνας. Έτσι πάντα φανταζόμουν τους Έλληνες. Πρέπει να του μιλήσω ελληνικά.»

— Ναουκλερέ καλέ καγκατέ, Χαϊρέ!

Ο καπετάνιος σαστίζει.

— Παρντόν, μαμζέλ. Δεν καταλαβαίνω τι λέτε. Μιλώ γαλλικά, αγγλικά, ιταλικά...

— Πώς! Ελληνικά δεν ξέρετε;

— Διάβολε! Είμαι Έλληνας.

Η φράση που σας είπα είναι ελληνική. Αρχαία ελληνική.

— Δεν αποκλείεται. Αλλά...

— Τι εννοείτε; Σας βεβαιώνω ότι γνωρίζω πολύ καλά τη γλώσσα των προγόνων σας.

— Εγώ ομολογώ πως δεν είμαι δυνατός στη γλώσσα των προγόνων μου. Έχετε την καλοσύνη να ξαναπείτε τη φράση;

— Ευχαρίστως. Ναουκλερέ καλέ καγκατέ, χαϊρέ!

Ο καπετάνιος αναστενάζει, πολύ στενοχωρημένος. Βγάζει απ' την τσέπη του ένα σημειωματάριο κι ένα μολύβι.

— Παρακαλώ, δεν την γράφετε εδώ; Άμα την δω γραμμένη, ίσως την καταλάβω...

Με χέρι νευρικό, γράφει τη φράση. Ο καπετάνιος τη διαβάζει και ξεσπάει σε γέλιο ομηρικό.

— Ναύκληρε καλέ καγαθέ, χαίρε! Έτσι προφέρεται κι όχι όπως το είπατε.

— Μιλώ με την ερασμιακή προφορά. Η δική σας, καθώς βλέπω, είναι εντελώς αλλιώςτικη.

— Είναι η σωστή. Μου το εξήγησε ο μικρός αδερφός μου, ένας νέος με μεγάλη μόρφωση. Το αποδείχνει, λέει, η μετρική, η προσωδία...

Απόμειναν σιωπηλοί. Κοιτάζονταν και χαμογελούσαν.

[Καραγάτση, Μ. 1953: *Η Μεγάλη Χίμαιρα*, σελ. 55]

Η σύζυγος, σε μεταγενέστερο στάδιο, αποφασίζει να μάθει Νέα Ελληνικά συστηματικά με δάσκαλο και ο σύζυγος, ενσαρκώνοντας ίσως την επιβολή του φύλου του, διακωμωδεί την πρόοδό της:

«Είναι κι οι δυο τους παθιασμένοι με τους αρχαίους Έλληνες. Εκύλησε ο τέντζερης και βρήκε το καπάκι! Έτσι όμως δεν θα μάθει ποτέ ρωμαίικα!»

... — Γκιατί ντεν μου μιλείς ελληνικά;

— Αναρωτιέμαι αν κάνεις καμιά θετική πρόοδο. Εσείς όλο αρχαία μιλάτε.

— Όκι. Κάνω πρόοντος. Μην έκεις ανησυχία. Τα μάτω ρωμαίικα.

Της χάιδεψε τα μαλλιά:

— Όκι, της είπε περιπαιχτικά. Ντεν έκω ανησυχίος. Τα γκίνεις ξεπτέριος στα ρωμαικά!

[Καραγάτση, Μ. 1953: *Η Μεγάλη Χίμαιρα*, σελ. 91]

Η αποδοχή ή η απόρριψη των μη φυσικών ομιλητών της γλώσσας είναι διάχυτη σε έργα τόσο της ελληνικής όσο και της ξένης λογοτεχνικής παραγωγής. Στην παρακάτω περίπτωση, ο συγγραφέας ειρωνεύεται το συνομιλητή του, μεταφέρει, ουσιαστικά, τα στερεότυπα της κοινωνίας στην οποία ζει σε σχέση με τον «άλλο».

Ο νέγρος αποσβολωμένος μπροστά στον πάγκο...

«Συ ντεν χαμπαρίζεις από παρά; Συ άγκριος ντηλαντή; Του φωνάζεις για να τον ξυπνήσει ένας καπάτσος παραγιός μας συνηθισμένος σίγουρα και καλά μαθημένος σ'αυτού του είδους τ'αλαζονικά νταραβέρια. «Συ ντεν μιλάει γκαλλικά, ε; Συ είναι γκορίλα, ναι; Συ τι παρλάρεις; Κους Κους; Μαμπιλιά; [σημ.: όνομα φυλής της Μοζαμβίκης] Συ καλό κωθώνι! Βουσμάνο! [σημ.: κάτοικος του αφρικανικού δάσους ή της σαβάνας]. Ντιπ κωθώνι!»

Αλλά ο άγριος στεκόταν εκεί μπροστά μας, σφίγγοντας τις δεκάρες στη χούφτα του. Θα το 'σκαζε αν τολμούσε, μα δεν τολμούσε.

«Συ αγκοράσει με παρά;» επενέβη πάνω στην ώρα ο «φαγούρας». «Είχα πάντως καιρό να δω τέτοιο μαλάκα», καταδέχτηκε να παρατηρήσει. «Θα 'ρχεται απ' του διαόλου τη μάνα τούτος δω! Τι θες; Φέρ' το δω το παραδάκι σου!»

Του ξαναπήρε με το έτσι θέλω τα λεφτά του.

[Σελίν, 2008: *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας*, σελ. 169]

Σε ένα άλλο λογοτεχνικό έργο, στο πλαίσιο μιας εφηβικής παρέας περιπαίζεται η ηρωίδα με την ξενική προφορά και περνάει σε λεκτική αντεπίθεση υποστηρίζοντας δυναμικά την «κατοχή» της ελληνικής γλώσσας. Αυτό συνιστά την απαρχή μιας γνήσιας φιλίας:

- Παίζαμε..., άρχισε ο Αλέκος. Nous jouons aux rompiers.
- Πού 'ναι η περικεφαλαία σου εσένα; ρώτησε τον άλλο.
- Εγκώ ντεν έκει περικεφαλαία, της αποκρίθηκε.
- Το αίμα της ανέβηκε στο πρόσωπο.
- Γιατί με κοροϊδεύεις; Μιλώ πολύ καλά τα ελληνικά.
- Τα μιλούσε καθαρά, με ανεπαίσθητη ξενική προφορά, μάλλον ένα τσίβδισμα ελαφρό επειδή δεν άνοιγε τα δόντια της αρκετά.
- Να φωνάξω τον πατέρα μου να δείτε! τους φοβέρισε... Σιγά, τους λέει αμέσως, ακούω περπατησιές, ελάτε στην orangerie.

[Πολίτης, Κ. 1938/2001: *Eroica*, σελ. 16]

Αλλά το ίδιο συμβαίνει και σήμερα στα επιθεωρησιακού τύπου έργα (π.χ. του Λαζόπουλου), όπου ελληνικά και μη ελληνικά εκφωνήματα τεκμηριώνουν τα στερεότυπα των ιθαγενών Ελλήνων έναντι των μεταναστών αλλόγλωσσων που χρησιμοποιούν τα Ελληνικά εργαλειακά για την καθημερινή τους επικοινωνία.

ΑΛΒΑΝΟΣ: Τουντζατιτα Μαμα. Τσφαρ πεν ποπο εδε συν μυριαμ πορ νουκ καμ λεκ. Μπανοι νε νιεστεπι τε πα μπανιουεσμε νε Αθην. Γιο γιο μος ντε τζο ντιαλι συτ νουκ εστ πλεξουρ Τρακομακεντονες. Μπαμπαι; Γιο νουκ ερβι. Τσφαρ; Ααα ερβι ερβι πορεχαροβα. Τε μος κος νε ντεμοστρατα και πουνε τι και τιατιε τε πας παρντιε νε ΣΚΑΙ νε ΜΕΓΑ νε ΑΝΤΙ τιου χειβερ γκουρ πολιτισις. Μπερισα. Αργυρόκαστρο, Τιρανα, Φατος Νάνο.

...

- ΑΚΙΜ : Άκουσε εγώ.
- : Όλο ακούσαμε.
- : Έλθει μαζί μου.
- : Άμα ζωή λέει έτσι.
- : Κτες όλο μέρα όλος παράθυρος κλειστά.
- : Φίλο μου έχει δωμάτιο, εγώ ένα κρεβάτι θέλει.

: Α, ρώτησε εγώ αυτό μαμάι έλεγε είπες εσύ μάθω ελληνικά τι είναι, να.. εδώ διαβάσει...

[Λαζόπουλος, Α. 1998: *Η Κυριακή των παπουτσιών*, σελ. 11, 158-59]

Στο παραπάνω απόσπασμα ο συγγραφέας αναμιγνύει δύο γλώσσες με διαφορετική δομή (φωνολογία, σύνταξη). Δίνει όμως την εντύπωση ότι έχει αναλύσει τα Αλβανικά, ίσως μόνο εμπειρικά παρατηρώντας τους αλβανικής καταγωγής χρήστες των Ελληνικών, με αποτέλεσμα η υβριδική γλώσσα να παραπέμπει και στις δυο. Η έλλειψη άρθρων δικαιολογείται εφόσον στα Αλβανικά αυτά ακολουθούν το ουσιαστικό και η χρήση ουδετέρων χαρακτηρίζει την απολίθωση των Ελληνικών σε αλλοδαπούς ομιλητές.

Στην περίπτωση που ο συγγραφέας ειρωνεύεται τον συνομιλητή του, ουσιαστικά μεταφέρει τα στερεότυπα της κοινωνίας στην οποία ζει σε σχέση με τον «άλλο», όταν αυτός ο «άλλος» ταυτίζεται με τον μη φυσικό ομιλητή της γλώσσας, τον αλλοδαπό-μετανάστη.

3.2.2 διαλεκτική (γεωγραφική) ποικιλία

Στα παρακάτω αποσπάσματα καταγράφονται γλωσσικές ποικιλίες οι οποίες απαντούν σε διάφορες ελληνόφωνες περιοχές, Τσακωνικά και Ποντιακά, αντίστοιχα:

Κι αμέσως πήρε φόρα κι άρχισε να του μιλάει για τους αγώνες του λαού, για δουλειά, ψωμί, λευτεριά και ανεξαρτησία. Βλέποντας όμως ότι ο παπάς τον κοίταζε στα μάτια και κούναγε το κεφάλι δίχως να καταλαβαίνει τίποτα, τον ρώτησε τι γράμματα ξέρει.

— Ταν τύφλαμ' πδι μ' ξέρου, απάντησε ο παπάς με ταπεινοφροσύνη.

[Πατατζής, Σ. 1983: *Πένθιμο Εμβατήριο*, σελ. 382]

... καταλήφθηκε από ένα σκοτεινό προαίσθημα που της έφερε παράπονο στα χείλη: «Ε κιτί πάλα'μ, άτσαπα άλλο θα ελέπω σε;», το οποίο σε στρωτά ελληνικά σήμαινε «Ε, αλίμονο, ψυχή μου, άραγε θα σε ξαναδώ;»

[Οικονομίδης, Σ. 2005: *Το χαμόγελο του Άβελ*, σελ. 76]

Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο χειρίζεται ο Βυζάντιος τις γεωγραφικές και υφολογικές ποικιλίες στο κλασικό θεατρικό *Βαβυλωνία* υποδηλώνει

ενδεχομένως, κατά τον Ευαγγελάτο, την ανάγκη ύπαρξης ενιαίας γλώσσας κατά τη σύσταση του εθνικού κράτους. Αυτές οι ποικιλίες προκαλούν τη θυμηδία των θεατών/αναγνωστών με τις παρανοήσεις που είναι δυνατόν να επέλθουν (*κουράδια* στα κρητικά της εποχής σήμαινε *κοπάδια*).

“ΧΙΟΣ – Εμάθετέν το κι εσείς; (Προς τους άλλους.) Γλέπετεν; ε σας ήλεγα γω, κι ε μου πιστεύατεν; Τώρη πλια πρέπει να ξεφαντώσουμε.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΣ – Τώρα ναι, χρειάζεται να κάμουμε ένα καλό γλέντι.

ΑΝΑΤΟΛΙΤΗΣ – Τι...τζουμπούσι; άιτε ντε...άμμα να κάτζουμε ούλοι σ' ένα σουφρά.

ΧΙΟΣ – Ναισκε, όλοι να κάμουμεν μια παρέγια με το ρεφενέ μας.

ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΣ – Και δη ευθυμητέον τήμερον, και πανηγυριστέον την της Ελλάδος παλιγγενεσίαν... καγώ μεθ' υμών.

ΑΝΑΤΟΛΙΤΗΣ – Κάτεσαι κι εσύ μαζί μας σουφρά, Λογιώτατε;

ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΣ – Έγωγε.

ΑΝΑΤΟΛΙΤΗΣ – Τζάνουμ, Λογιώτατε, μπαμπά σου γλώσσα γιατί ντε μιλάς;

ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΣ – Ταύτην γαρ μεμάθηκα.

ΑΝΑΤΟΛΙΤΗΣ – Όρσε κι άλλο! Εγώ λέω, γιατί ντε μιλάς ρωμαίικα, εκείνο με λέει, μεμανάτηκα πανάτηκα. Αν μπορής κατάλαβε πλια;

[Βυζάντιος, Δ. Κ. 1996: *Η Βαβυλωνία*, σελ. 8-9, 72]

3.2.3 στάσεις έναντι της ξένης γλώσσας

Οι στάσεις των μεταναστών απέναντι στη γλώσσα κυριαρχίας που υπάρχει στη χώρα που διαμένουν εμφανίζονται στη λογοτεχνία:

— «Πέρασες δύσκολα στη Γερμανία;» ρώτησε η Ιπέκ.

— «Ευτυχώς που δεν έμαθα γερμανικά, αυτό μ' έσωσε», είπε ο Κα. «Το σώμα μου αντιστάθηκε στα γερμανικά, και μ' αυτό τον τρόπο διατήρησα τελικά την αγνότητά μου και την ψυχή μου».

[Παμούκ, Ο. 2002/2007: *Χιόνι*, σελ. 60]

Ο συγκεκριμένος μετανάστης θεωρεί ότι η υιοθέτηση των Γερμανικών σημαίνει απώλεια της ταυτότητάς του. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ίσως

αυτό πρέπει να συσχετιστεί με την ιδιότητά του ως ποιητή. Ίσως αισθάνεται, δηλαδή, ότι με την υιοθέτηση μιας άλλης, ξένης γλώσσας, απειλείται η ευχέρειά του στα Τούρκικα.

3.2.4 αντιπαράθεση μορφών γλώσσας

Ένα θέμα που εμφανίζεται σε Έλληνες συγγραφείς είναι η παράλληλη χρήση *καθαρεύουσας και δημοτικής*. Η αντιπαράθεσή τους καταγράφεται σχολιαστικά μέσα από τις δικές τους εμπειρίες. Έμμεσα ή άμεσα εκφράζουν συγχρόνως και τις προσωπικές απόψεις για το ζήτημα της διγλωσσίας:

«Μου φαίνεται πως τα χρόνια αυτά του σχολείου τα χάνω.» Και του διηγήθηκα ορισμένα περιστατικά.

Ο καθηγητής μας των «Ελληνικών» μια μέρα μας είπε από την έδρα του: «Ο ποιητής Διονύσιος Σολωμός, έγραψε τον εθνικό μας ύμνο στη δημοτική γλώσσα, γιατί ήταν αγράμματος». Πώς μπορεί να είναι καθηγητής και να διδάσκει παιδιά, ένας άνθρωπος που δεν ξέρει ότι ο Διονύσιος Σολωμός είναι η πρώτη πνευματική κορυφή του νεοελληνικού έθνους, όχι μόνο πολυσπουδαγμένος αλλά και σοφός;

Η καθαρεύουσα είναι η γλώσσα της εθνικής αμάθειας, μια γλώσσα πλαστή, που την έφτιαξαν μερικοί ανόητοι λόγιοι για να δείξουν πως έχουν περισσότερη συγγένεια με τους αρχαίους. Η γλώσσα αυτή ποτέ δεν μιλήθηκε στην Ελλάδα. Η δημοτική είναι πολύ πλούσια και είναι συνέχεια της αρχαίας που εξελίσσεται. Βγαίνει από τη ζεστή ελληνική ψυχή, ενώ η καθαρεύουσα βγαίνει από το χαλασμένο μυαλό για να τυφλώνει την ωραία αυτή ψυχή.

[Βρεττάκος, Νικ. 1995: *Οδύνη*, σελ. 96]

Πώς να εξηγήσει ο Δημήτρης σ' ένα παιδί οχτώ χρονών το πρόβλημα της ελληνικής γλώσσας, που χρόνια και χρόνια βαραίνει πάνω μας σαν κατάρρα; Πότε ο γραπτός λόγος θα συμφιλιωθεί με τον προφορικό; Πότε ο Έλληνας θα μπορεί να διαβάζει ένα κείμενο χωρίς να χρειάζεται να το μεταφράσει ή να του το μεταφράσουν; Πότε επιτέλους η ελληνική γλώσσα, γραπτή και προφορική, θ' ανήκει στον Έλληνα, θα γίνει δικιά του, χτήμα του; Ως πότε θα τρέχουμε πίσω από ένα τρένο που δε μας αφήνει να επιβιβαστούμε;

[Σαρή, Ζ. 1991: *Τα Γενέθλια*, σελ. 60]

3.2.5 στάδιο κατάκτησης

Η διαδικασία κατάκτησης της μητρικής γλώσσας αποτυπώνεται στη λογοτεχνία (όχι απαραίτητα και αποκλειστικά την παιδική):

- Τι σα φέρει ο σείος Μηνάς στο Νανανανάτσι του; Τι σα φέρει;
Και μια παιδική φωνή, αληθινή αυτή, του αποκρινόταν:
- Μεμέλες και λουτούμια.

[Καραγάτσης, Μ. 1953: *Η Μεγάλη Χίμαιρα*, σελ. 174]

Παράλληλα, μια άλλη μυθιστορηματική ηρωίδα υφίσταται αναγκαστικό εγκλεισμό στο σπίτι με τη μοναδική συντροφιά της προγιαγιάς της που είχε ως μητρική γλώσσα τα Ρωσικά. Έτσι της δίνεται η ευκαιρία να μάθει λέξεις από μια ξένη γλώσσα, ενώ συγχρόνως χτίζεται η σχέση ανάμεσα σε άτομα διαφορετικών γενεών.

Η Αρέθα πια δεν έβλεπε την ώρα να μπαίνει στο δωμάτιο της προγιαγιάς για ν' αρχίσουν οι αφηγήσεις και τα παράξενα. Και τι δεν έμαθε εκείνο το διάστημα. Μέχρι και ρώσικες λέξεις. Ντα, νιετ, σπασίμπα, ντας σβιντάνια, που θα πει «καλή αντάμωση». Έμαθε να μετράει: αντίν, ντβαμ τρι... πιατ, τσεστ... βόσιεμ, ντιέβατ. Γελούσε με τα ονόματα των μηνών, που έμοιαζαν με τα ελληνικά, αλλά ήταν σαν να τα έλεγε κάποιος που είχε άφθα στη γλώσσα του. Πανβάρ, Φεβράλ, Μαρτ... Ιγιούν, Αφγκούστ... Οκτιάμπρ, Νογιάμπρ.

[Φακίνου, Ευ. 2005: *Η Μέθοδος της Ορλεάνης*, σελ. 132]

3.2.6 Δυσχέρεια εκφώνησης (γλωσσικές διαταραχές)

Το αγόρι του αποσπάσματος που ακολουθεί, έχει δυσκολία εκφοράς του λόγου, ακόμη και αν αυτή είναι επιφανειακή, αρθρωτικής και ψυχολογικής αιτιολογίας.

Το αγόρι έπρεπε να ενηλικιωθεί, να πατήσει τα είκοσι πέντε, για ν' αποφασίσει να συντάξει ένα μακροσκελές γράμμα —σκληρό αλλά έντιμο— προς τον εαυτό του. Για πρώτη φορά δυσκολεύτηκα στην ομιλία στα τεσσεράμισί μου (όταν, πριν από ένα χρόνο, αρχίζοντας να σχηματίζω κάποιες φράσεις, μιλούσα, καθώς λένε, ιδιαίτερα γρήγορα και καθαρά για την ηλικία μου). ...Το παράδοξο ωστόσο (κάτι που ανέκαθεν με γοήτευε) είναι ότι ως τα έντεκά μου δεν είχα

πάρει μυρωδιά τη γλωσσική μοναξιά μου... Για πρώτη φορά, θυμάμαι, ένιωσα την ιδιομορφία μου ένα βροχερό πρωινό στις τουαλέτες του σχολείου. Τότε τελείωνα την Πέμπτη δημοτικού. Δεν μπόρεσα να ανταπαντήσω αμέσως (κάτι που δεν πρέπει να είχε συμβεί για πρώτη φορά) σε μια ειρωνική απειλή του ικανότερου ανταγωνιστή μου στην τάξη. Έμεινα με τη μισοτελειωμένη φράση στο στόμα, σαν να είχα δαγκώσει δηλητηριασμένη σοκολάτα. ... Στην εφηβεία μου η κατάσταση της βραδυγλωσσίας μου οξύνθηκε. ... Εν τω μεταξύ τραύλιζα. Σκίζεται η καρδιά μου όταν τον βλέπω να μιλάει (ο πατέρας μου). Με τον καιρό θα το ξεπεράσει (η μητέρα μου). Τραύλιζα παντού, συνεχώς. Τραύλιζα παντού, συνεχώς. Τραύλιζα μπροστά σε φίλους μου ή σε κοπέλες που λαχταρούσα. Τραύλιζα μπροστά στον περιπτερά, στο χασάπη, στο μανάβη, στον υδραυλικό, στον ηλεκτρολόγο, στην ταμία του σούπερ μάρκετ. Τραύλιζα μπροστά στον πρώτο τυχόντα. Τραύλιζα κι όταν μονολογούσα. Τραύλιζα ακόμα και στα όνειρά μου. Τραύλιζα μπροστά σε ανθρώπους που με χλεύαζαν, με συμπονούσαν ή απλώς ξενίζονταν από αυτή τη μειονεξία μου. ... Οι σχολικές ώρες ήταν μαρτυρικές. Όταν ερχόταν η σειρά μου να σηκωθώ στο μάθημα, άνοιγε μπροστά μου τάφος λεόντων. Ωστόσο, μπροστά στον καθρέφτη του μπάνιου, απήγγειλα, αναλυόμενος στο τέλος σε λυγμούς, με κρυστάλλινη και βροντερή φωνή, σαν ακκίζόμενος ηθοποιός, τις ίδιες καθημερινές φράσεις, αυτές που λίγες ώρες πρωτύτερα με είχαν φέρει σε απόγνωση. Άλλοτε πάλι, όταν η καθημερινή ναυτία της ομιλίας με εξουθένωνε, χαστούκιζα απαθής το στόμα μου, ξαφνικά, εκεί που καθόμουν. Για ένα εξάμηνο έκανα ορθοφωνία. ... Στα δεκαπέντε μου ανακάλυψα πως όταν βουλώνω τ' αυτιά μου και δεν ακούω καθαρά τη φωνή μου, τραυλίζω λιγότερο. Μέχρι σήμερα, όταν θέλω να κάνω κάποιο επίσημο τηλεφώνημα, τοποθετώ απέναντί μου ένα καθρεφτάκι. Γιατί παρατηρώντας τα χείλη μου να σχηματίζουν τις λέξεις, ελαχιστοποιώ το βατταρισμό μου. Έτσι, αν στην πρώτη περίπτωση αυτοθεραπείας φράζω τον ένα πόλο της τραυματισμένης ομιλίας —την ακοή—, στη δεύτερη περίπτωση ανοίγω το μεγάλο κρουνό της φιλαρέσκειας: ποιος αντέχει να βλέπει το πρόσωπό του να τραντάζεται σαν επιληπτικού; ...

[Φάις, Μ. 1994: *Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου*, σελ. 264-68]

Εδώ πρόκειται για προβληματική πραγμάτωση του λόγου, ενώ η γλωσσική ικανότητα του νέου, που μιλούσε ιδιαίτερα γρήγορα και καθαρά μέχρι τα τρεισίμισι, δεν φαίνεται να υστερεί.

3.3. η κωδικοποίηση της γλώσσας (γραφή) ως:

3.3.1 μηχανική σύνδεση ακουστικής και οπτικής μορφής της νόρμας

Εδώ η γραφή αντιμετωπίζεται ως δεξιότητα, υπό την έννοια του αλφαριθμητισμού. Η πρώτη ανάγνωση και γραφή γίνεται κτήμα των παιδιών στις αρχικές τάξεις του δημοτικού αλλά δεν είναι αυτονόητο ότι όλοι οι ενήλικες κατέχουν αναγνωστική δεξιότητα. Επιπλέον, η γραφή απαιτεί λεπτές κινήσεις των χεριών ταυτόχρονα με τη νοητική επεξεργασία. Μόνο με την εξάσκηση γίνεται μηχανική δεξιότητα (επιφανειακή πλευρά).

Τον τέταρτο χρόνο της πλούσιας αλλά και φτωχής σε λόγια επαφής μας ήρθε ένα ευχαριστήριο σημείωμα. «Αγοράκι, η τελευταία ιστορία ήταν ιδιαιτέρως ωραία. Ευχαριστώ, Χάννα».

Το χαρτί ήταν ένα κομμένο φύλλο από γραμμωτό τετράδιο, με ψαλιδισμένα ολόισια τα ξέφτια. Τα χαιρετίσματα ήταν στην κορυφή και καταλάμβαναν τρεις αράδες. Ήταν γραμμένα με μπλε στυλό διαρκείας που μουτζούρωνε. Η Χάννα είχε πιέσει με δύναμη το στυλό, τα γράμματα φαίνονταν ανάγλυφα στην πίσω μεριά της σελίδας. Ακόμη και η διεύθυνση ήταν γραμμένη με πολλή δύναμη. Το αποτύπωμά της διαβαζόταν στο κάτω αλλά και στο πάνω μισό του διπλωμένου στα δύο χαρτιού.

Στην πρώτη ματιά θα μπορούσες να πεις πως ήταν ο γραφικός χαρακτήρας κάποιου παιδιού. Αλλά, ενώ η γραφή των παιδιών είναι απλώς άκαμπτη και αδέξια, αυτή εδώ είχε τρομακτική ένταση. Έβλεπες την αντίσταση που έπρεπε να ξεπεράσει η Χάννα, για να ταιριάξει τις γραμμές στα γράμματα και τα γράμματα στις λέξεις. Το παιδικό χέρι ξεφεύγει πέρα δώθε και πρέπει να κρατηθεί στην πορεία της γραφής. Το χέρι της Χάννας δεν έλεγε να πάει πουθενά κι έπρεπε να μετακινηθεί με το ζόρι. Οι γραμμές των γραμμάτων δεν ήταν συνεχείς, διακόπτονταν και ξανάρχιζαν, όταν άλλαζε η κατεύθυνση ή πριν από καμπύλες. Και κάθε γράμμα ήταν αποτέλεσμα νέου αγώνα, υψώνονταν ή βυθιζόταν, κι είχε συχνά λάθος ύψος και πλάτος.

Διάβασα τα χαιρετίσματα κι ένιωσα να με πνίγει χαρά και ενθουσιασμός. «Γράφει, γράφει!». Όλ' αυτά τα χρόνια είχα διαβάσει ό,τι βιβλίο είχα βρει περί αναλφαριθμητισμού. Γνώριζα την απόγνωση στις καθημερινές συναλλαγές, στο να βρεις μία οδό ή μία διεύθυνση, στο να επιλέξεις φαγητό σε κάποιο εστιατόριο, γνώριζα τη φοβία που αναγκάζει τον αναλφάβητο ν' ακολουθεί την πεπατημένη, την

ενέργεια που σπαταλάει, για να καλύψει την αδυναμία του να διαβάσει και να γράφει, και την οποία στερεί από την πραγματική ζωή. Ο αναλφαβητισμός είναι ανηλικιότητα. Η Χάννα, έχοντας το θάρρος να μάθει ανάγνωση και γραφή, είχε κάνει το βήμα από την ανηλικιότητα στην ενηλικίωση, ένα βήμα διαφωτισμού.

.....

Έχω κρατήσει όλα τα χαιρετίσματά της. Η γραφή αλλάζει. Στην αρχή η Χάννα προσπαθεί να δώσει στα γράμματά της την ίδια πλάγια κατεύθυνση και το σωστό ύψος και πλάτος. Αφού το καταφέρνει, η γραφή της γίνεται πιο ανάλαφρη και σίγουρη. Δε γίνεται ποτέ ρέουσα. Αποκτά όμως κάτι από την αυστηρή ομορφιά της γραφής ηλικιωμένων ατόμων που έχουν γράψει ελάχιστα στη ζωή τους.

«Έμαθε να διαβάσει μ' εσάς. Δανειζόταν από τη βιβλιοθήκη τα βιβλία που της διαβάζατε στην κασέτα και παρακολουθούσε λέξη προς λέξη, φράση προς φράση ό,τι άκουγε. Το κασετόφωνο δεν άντεχε τα τόσα άνοιξε-κλείσε και μπρος-πίσω, χαλούσε κάθε τόσο κι έπρεπε να επισκευαστεί, κι επειδή για κάτι τέτοιο απαιτείται άδεια, κατάλαβα τελικά τι έκανε η κυρία Σμιτς. Στην αρχή δεν ήθελε να μου πει, αλλά, όταν άρχισε να γράφει και με παρακάλεσε να της βρω ένα βιβλίο καλλιγραφίας, δεν επέμενε πια να το κρύβει. Ήταν εξάλλου περήφανη που τα είχε καταφέρει και ήθελε να μοιραστεί τη χαρά της».

[Schlink, B. 1998: *Διαβάζοντας στη Χάννα*, σελ. 176-77, 179, 194]

3.3.2 αποτύπωση της διαλέκτου

Οι πιο πολλές απ' αυτές ήταν αναλφάβητες. Αναλφάβητη ήτανε και η Βαίτσα, που λαχταρούσε να γράψει στο σπίτι της και να δώσει οδηγίες για ένα σωρό πράματα.

— Κορίτσια, λέω μια μέρα, θέλετε να σας μάθω γράμματα;

— Άντε καλέ!

Δε με πίστεψαν.

— Βρε ελάτε, δεν είναι καθόλου δύσκολο.

Και άρχισα να τις μαθαίνω γραφή. Μια γραφή δικής μου επινόησης. Κατάργησα τους τόνους και τα πνεύματα. Έπειτα, όλα τα «ε» γράφονται με έψιλον, όλα τα «ι» με γιώτα, όλα τα «ο» με όμικρον. Και μια μέρα είχα την ικανοποίηση να διαβάσω το σημείωμα που έστειλε η Βαίτσα στο χωριό της: Αμα γινισ ιγρουνα κικαν θλικο να μι τσφαξουν να ταφισν να τατ κανουν σκροφίτσα.

[Ιορδανίδου, Μ. 1979: *Στου κύκλου τα γυρίσματα*, σελ. 52]

Σε ένα τέτοιο γραπτό, εμφανίζεται ένα δυσνόητο που παραμορφώνει τη γλωσσική νόρμα αλλά εξυπηρετεί τις ανάγκες της αναλφάβητης διαλεκτόφωνης Βαΐτσας.

3.3.3 αντισυμβατική χρήση αλφαβήτου

Η επικοινωνία μέσω του διαδικτύου και η δυσχέρεια ανάγνωσης του ελληνικού αλφαβήτου από τους χρήστες επέβαλαν την υιοθέτηση του λατινικού αλφαβήτου (με περισσότερη ή λιγότερη εσωτερική συνέπεια στη χρήση). Αυτή η μορφή του λόγου που στην πρόσφατη γλωσσολογική επιστήμη καλείται «διαμεσολαβημένος λόγος» κάνει την εμφάνισή της και στη λογοτεχνία.

Προχτές μια Σαλονικιά μού έβγαλε γλώσσα. “Plaka me kaneis?” είπε. “Aftos einai ekeinos o typos, o ithorpoios, pou skotwse ton megaloaratewna kai meta aftoktonise... Pws ton legane na deis? Kosma? Oxi! Zaxaria! Zaxaria Vintzilaio!” “Ti Zaxaria Vintzilaio kai prassina aloga?” της απάντησα συγχυσμένος. “Den yparxei kanenas Zaxarias! Egw eimai o Kokkinos Koursaros!” Και για να την τιμωρήσω, δεν της ξαναμίλησα.

[Χωμενίδης, Χ.Α. 2003: *Υπερσυντέλικος*, σελ. 346]

3.4. γλώσσα – εκπαίδευση – παιδεία

Η γλώσσα συνυφαίνεται με τη συστηματική εκπαίδευση και την παιδεία.⁶ Ενίοτε, στη λογοτεχνία εμφανίζεται η συστηματική γλωσσική διδασκαλία ως παιχνίδι ευχάριστο που όμως δεν υστερεί σε θεωρία. Στο παρακάτω απόσπασμα ο παραδειγματικός και ο συνταγματικός άξονας της γλωσσολογικής ανάλυσης υπολανθάνουν σε ένα μάθημα παραγωγής και σύνθεσης.

Γίνεται με τα δέντρα μάθημα γραμματικής;

Γίνεται, και μάλιστα πολύ ωραίο. Αν μάλιστα πάρεις τα παιδιά και τους κάνεις το μάθημα κάτω από το δέντρο, τότε είναι ακόμα ωραιότερο. Εμείς καθίσαμε κάτω από τη φουντουκιά μας και βρήκαμε τα επίθετα.

6 Αξιώτη 1939/1982: 25: «Ένας αξιωματικός με τα σπιρούνια του με καθίζει κοντά του και με ρωτά πόσες οκάδες γράμματα έμαθα απ’ όταν άρχισα και πήγα στο σχολείο. ... Το ΄ξερα σίγουρα από πριν, κάθε φορά που έμπαινα μέσα, ότι θα με ρωτήσει για τις οκάδες τα γράμματα.»

— Τι μπορεί να είναι ένα δέντρο;

Βροχή έπεφταν οι απαντήσεις.

— Άγριο, καλλωπιστικό, αιωνόβιο, φυλλοβόλο, πλατύφυλλο, οπωροφόρο, κωνοφόρο, δασικό.

Συνεχίσαμε το μάθημα σαν παιχνίδι με αινίγματα. Βρήκαμε ουσιαστικά που είναι σύνθετα με τη λέξη δέντρο:

— Δεντροστοιχία! Δεντροκαλλιέργεια! Δεντροκομία! Δεντροφυτεία!

Βγάλαμε ρήματα από τα ουσιαστικά: Δεντροστολίζω, δεντροκομώ! Βγάλαμε επαγγέλματα: Δεντροφυτευτής! Δεντροκόμος! Δεντροκαλλιεργητής! Είπαμε παροιμίες: «Όταν γεράσει το δεντρί, ξεράδια δεν του λείπουν!».

Τελικά το μάθημα εξελίχτηκε σε θρίαμβο.

— Και ποιος θα με πληροφορήσει τώρα, τους ρώτησα με σοβαρό ύφος, τι λέμε «δεντρόβιο» πτηνό;

— Δεντρόβιο πτηνό λέμε το πτηνό που ζει πάνω στα δέντρα, μου απάντησε η Οδέττη η Διακογιάννη.

— Αν είναι έτσι, πετάχτηκε ο Τάσος ο Ταουξής, τότε ο Δώρος, κυρία, είναι δεντρόβιο παιδί, αφού κάθετα συνέχεια πάνω στη Φουντού.

Δεν έχει κι άδικο, εδώ που τα λέμε.

[Βαρελλά, Αγγ. 1993: *Φιλενάδα, φουντουκιά μου*, σελ. 118-19]

Η ορολογία της γραμματικής (μεταγλώσσα), ειρωνικά και ίσως σαρκαστικά συνδέεται στην ποίηση της Δημουλά με έννοιες που κυριαρχούν στα ανθρώπινα βιώματα:

Ο Πληθυντικός αριθμός

Ο έρωτας

όνομα ουσιαστικόν,

πολύ ουσιαστικόν,

ενικού αριθμού,

γένους ούτε θηλυκού ούτε αρσενικού,

γένους ανυπεράσπιστου.

Πληθυντικός αριθμός

Οι ανυπεράσπιστοι έρωτες.

[Δημουλά, Κ. 1998: *Ποιήματα*, σελ. 124]

Το θέμα της ορθογραφίας και του τονισμού στα Νέα Ελληνικά επίσης αποτελούν θέμα πραγμάτευσης στη λογοτεχνία.

Μόνη εναντίον όλων, ήταν η σημαία της και η αρχή που μετέδωσε στα παιδιά της. Μόνος εναντίον τόνων αποφάσισε ο πρωτότοκός της στην Τετάρτη Δημοτικού, όταν ο δάσκαλος έκανε το μοιραίο σφάλμα να σατιρίσει την έλλειψη οξείας σε μια λέξη που είχε γράψει στην έκθεσή του ο Ιάσωνας και, ορμώμενος από δαιμονικό οίστρο, έδωσε μια φτηνή παράσταση τονίζοντας θεατρικά τη λέξη με όλους τους δυνατούς τρόπους, ανίκανος να υποψιαστεί τα κύματα καυκάσιου μένους που είχε σηκώσει στην καρδιά του μαθητή του, τα οποία ξέβρασαν την οριστική απόφαση να μη χρησιμοποιήσει τόνους όσο ζει, και ίσως αυτή να ήταν η ένδοξη στιγμή του στην ιστορία, καθώς έγινε ο πρωτοπόρος του ατονικού συστήματος, καμιά σαρανταριά χρόνια πριν το επίσημο κράτος ωριμάσει αρκετά ώστε να εφαρμόσει το ημίμετρο του μονοτονικού.

[Οικονομίδης, Σ. 2005: *Το χαμόγελο του Άβελ*, σελ. 76]

Μια άλλη πτυχή της γλώσσας που εμπνέει τον ακόλουθο συγγραφέα είναι το Λεξικό και οι ορισμοί λέξεων. Χρησιμοποιεί τα ρήματα για να εκφράσει φιλοσοφικούς και υπαρξιακούς ορισμούς αλλά και για να προωθήσει την πλοκή του έργου του δίνοντας διαφορετικές ερμηνευτικές εκδοχές του ίδιου ρήματος για τους ήρωές του:

Τι σημαίνει περιμένω

Περιμένω σημαίνει: μένω ως που να έρθει κάποιος ή να συμβεί κάτι.

Είναι ένα ρήμα που έχει τη δυνατότητα να κάνει υποφερτή ή ανυπόφορη τη ζωή.[...]

Η αναμονή της ευτυχίας είναι απάτη, η αναμονή του πόνου δεν είναι δυνατόν να εξαπατηθεί. Είναι μόνο μια ακόμη απάτη του λεξιλογίου.[...]

Περιμένω σήμαινε για τον Τεράνι να περιμένει να αποκοιμηθεί. Και επειδή ο ύπνος δεν ερχόταν, σκέφτηκε τη σημασία του ρήματος έρχομαι.[...]

— Τι έχεις;

— Θέλω να ψάξω μια λέξη στο λεξικό.

— Ποια λέξη; Είχε ξαναπέσει στο κρεβάτι.[...]

Το λεξικό ήταν το βιβλίο που διάβαζε συχνότερα. Η ετυμολογία των λέξεων τον γοήτευε και ιδιαίτερα το μυστήριο της ρίζας τους, δεμένες με τα πρώτα βήματα του ανθρώπου, τόσο μακρινά αλλά και τόσο κοντινά. Οι τύψεις για το χρόνο που δεν τους είχε αφιερώσει μετρίαζόταν από την προαίσθηση ότι ποτέ δεν θα ήταν αρκετός. Και δεν καταλάβαινε αν το θάρρος να το παραδέχεται σήμαινε κατάκτηση ή παράδοση. Σε λίγο καιρό θα πέθαινε και δεν γνώριζε το ουσιώδες.

— Τι βρήκες; Τον ρώτησε η γυναίκα του από την κρεβατοκάμαρα εντελώς ξύπνια.

— Κινούμαι πλησιάζων προς τον τόπον εν ω βρίσκεται ο καλών με, απάντησε ο Τεράνι και σηκώθηκε από το γραφείο.

Περιμένω σήμαινε για το Μάριο να ανοίξει την τηλεόραση, στο μισοφωτισμένο σαλόνι πάνω από τη φωτισμένη πόλη, και να πιέζει συνεχώς τα κουμπιά του τηλεκοντρόλ για να περνά από το ένα κανάλι στο άλλο.

...

Περιμένω σήμαινε για την Τζούλια δε το σκέφτομαι: όπου το δεν ήθελε απλούστατα να πει δεν, χωρίς το αόρατο φλερτάρισμα εκείνων των δουλοπρεπών ρημάτων που φαντάζεται η ψυχολογία για να εξηγήσει και να μετριάσει τη σκληρότητά του. Το δεν το σκέφτομαι είναι απλό και τρομακτικό. Τα δε θέλησε ή δεν μπόρεσε ή δεν ήξερε τι να σκεφτεί είναι οικεία και παραπλανητικά.

...

Περιμένω σήμαινε για την Άντα να τηλεφωνήσει...

[Ποντίτζα, Τζ. 1991: *Η Μεγάλη Βραδιά*, σελ. 96, 100]

Ενδιαφέρον στο παραπάνω απόσπασμα είναι το γεγονός ότι ο μεταφραστής προσαρμόζει το ύφος της μεταφραστικής του προσπάθειας στο γλωσσικό ύφος που συνηθίζεται σε ένα λεξικό.

3.5. Διαφοροποίηση σε:

3.5.1 Μεμονωμένο στοιχείο (φώνημα, συλλαβή, λέξη)

Απροσδόκητη χρήση μεμονωμένων ξενόγλωσσων λεξιλογικών στοιχείων ή/στίχων καταγράφονται συχνά στα λογοτεχνικά έργα.

Σε ένα σχετικό με τον Εμφύλιο μυθιστόρημα, σε όλο το έργο ο Χανς αναφέρεται από τους Έλληνες αγωνιστές που τον περιθάλλουν ως χιτλερόπουλο, χιτλερομπάσταρδο. Όταν βρίσκεται σε εμπύρετη κατάσταση

από γάγγραινα, παίρνει τη φουσαρμόνικα και τραγουδάει στη γλώσσα του:

Το ίδιο έκανε κι ο Χανς σε λίγο, που προόδευσε στη «σαφυρμόνικα», όπως μας την έλεγε, και μας έπαιζε σκοπούς της πατρίδας του. Άξαφνα, ένα βράδυ, τον ακούσαμε να παίζει τη «Λιλή Μαρλέν», που μας την τραγούδησε κιόλας στα γερμανικά:

Φορ ντερ καζέρνε, φορ ντεμ γκρόσεν τορ
 Στετς άινε λατέρνε ουντ στετ ζινόχ νταφόρ
 Βολν βιρ βίντερ νοχ μαλζέεν
 Ουνς βίντερ ζάγκεν, αουφιντερζέεν...

[Πατατζής, Σ. 1983: *Πένθιμο Εμβατήριο*, σελ. 361]

Η παραποίηση της λέξης με την αντιμετάθεση των συλλαβών (αναγραμματισμός) προδίδει την προσπάθεια του ήρωα να προσαρμόσει «ανοίκειο» συμφωνικό σύμπλεγμα των Ελληνικών στα οικεία του φωνοτακτικά σχήματα. Ο ρυθμός και τα λόγια του τραγουδιού έρχονται εύκολα στο νου του και δεν λαμβάνει υπόψη ότι είναι εχθρός των συντρόφων του.

Ηθελημένη ή αθέλητη αλλαγή ενός φωνήματος σε μία λέξη είναι δυνατόν να δημιουργήσει μια παραλλαγμένη λέξη με ή χωρίς νόημα,⁷ αταίριαστη στα συμφραζόμενα που διαταράσσει την επικοινωνία και ενδεχομένως προκαλεί θυμηδία. Αναμφίβολα, όμως, δημιουργείται η εντύπωση ότι ο χρήστης δεν ελέγχει τη γλωσσική πραγματώση:

«Μου είπε πως είναι μια ημικρανία» είπε η μαμά.

...

«Αυτό είναι. Άρχισε να πιάνει και να διώχνει την ωμοκρανία» της είπα.

[Κοκρέιν, Ι. 1973: *Μια δόση τρέλας*, σελ. 33, 35]

Η σύγκριση γλωσσών σε λεξιλογικό επίπεδο δίνει έναυσμα σε συγγραφείς να προωθήσουν την πλοκή του έργου τους (...ακόμη και να βρουν τίτλο γι' αυτό).

⁷ Βλ. και Gutting 2005: 6: Το έργο του Ρουσέλ [Raymond Roussel] διέθετε ιδιαιτερότητες, σύμφωνα με μία παράδοση τυπολογία κανόνων κατασκευής. Θα μπορούσε να απαιτήσει, λόγου χάριν, από τον εαυτό του να ξεκινήσει και να τελειώσει μία ιστορία με προτάσεις που να διαφέρουν η μία από την άλλη κατά ένα μόνο γράμμα, των οποίων όμως το νόημα να αλλάζει τελείως. Επί παραδείγματι, ξεκινά κάποια ιστορία με την πρόταση «Les lettres du blanc sur les bandes du vieux billard» και τελειώνει με την πρόταση «Les lettres du blanc sur les bandes du vieux pillard (=γερο-ληστής)»].

Απολαμβάνοντας καφέ και καπνό, έβγαλε το μολύβι που είχε στην τσέπη του και σημείωσε πάνω στο χαρτάκι του λογαριασμού εκείνο που ένιωθε και ό,τι έψαχνε: «Η μοναξιά του ηγέτη». Κοίταξε και ξανακοίταξε για αρκετή ώρα αυτές τις τέσσερις λέξεις. Στη συνέχεια, το διατύπωσε στ' αγγλικά: "Solitude as a leadership meta-competence", η μοναξιά ως ηγετική μετα-ικανότητα. Ήταν η στιγμή της έμπνευσης. Έφερε στο μυαλό του αφενός τη σχετική βιβλιογραφία και αφετέρου θυμήθηκε το άρθρο που είχε διαβάσει σε επιστημονικό περιοδικό ψυχολογίας σχετικά με τη διαφορά μεταξύ των εννοιών loneliness και solitude. Και οι δυο εκφράζουν τη μοναξιά, αλλά διαφορετικές διαστάσεις της. Η πρώτη (loneliness) εκφράζει την αρνητική διάσταση της μοναξιάς, ενώ η δεύτερη τη θετική. Ήξερε πολύ καλά ότι επίσης αρκετοί άνθρωποι της τέχνης και της επιστήμης δημιούργησαν βιώνοντας θετικά τη μοναξιά τους και, έτσι, πριν ακόμη έρθει η ώρα να φύγει για τη συνάντησή του με την Άννα, είχε πλέον πάρει την απόφασή του για το θέμα της διατριβής της.

[Μπουραντάς, Δ. 2007: *Όλα σου τα 'μαθα, μα ξέχασα μια λέξη*, σελ. 236]

3.5.2 επίπεδο φράσεων/σύνταξης

Το παιχνίδισμα με τη γλώσσα είναι η συνισταμένη της ευφυΐας και της εφευρετικότητας του δημιουργού. Στο παρακάτω απόσπασμα η χρήση Αρχαίων Ελληνικών από Νεοέλληνα λειτουργεί ως τεχνική μνήμης.

Όπως το συνηθίζουν πολλοί κορυφαίοι μαθηματικοί, πέρα από τις σημαντικές του έρευνες, αρεσκόταν και σε πολύ απλοϊκά, παιδιάστικα σχεδόν παιχνίδια. Είχε αφιερώσει, για παράδειγμα, μεγάλο μέρος του ελεύθερου χρόνου του στη δημιουργία ενός ποιήματος που ο αριθμός των γραμμάτων κάθε λέξης του να δίνει τα ψηφία του π . Ήδη εκείνη την εποχή κυκλοφορούσαν στα γαλλικά και στα γερμανικά αρκετά ποιήματα-μνημονικοί κανόνες για τα ψηφία του π . Οι Γάλλοι, ας πούμε, θυμόντουσαν τα ψηφία του π με το ποίημα:

QUE J' AIME A FAIRE APPRENDRE UN NOMBRE UTILE
AUX SAGES!...

Οι Γερμανοί πάλι είχαν το:...

Ιδού είπε όλος χαρά:

ΑΕΙ Ο ΘΕΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ ΓΕΩΜΕΤΡΕΙ
ΤΟ ΚΥΚΛΟΥ ΜΗΚΟΣ ΙΝΑ ΟΡΙΣΗ ΔΙΑΜΕΤΡΩ
ΠΑΡΗΓΑΓΕΝ ΑΡΙΘΜΟΝ ΑΠΕΡΑΝΤΟΝ

ΚΑΙ ΟΝ ΦΕΥ ΟΥΔΕΠΟΤΕ ΟΛΟΝ ΘΝΗΤΟΙ ΘΑ ΕΥΡΩΣΙ
3,1415926535897932384626

[Μιχαηλίδης, Τ. 2006: *Πυθαγόρεια Εγκλήματα*, σελ. 172]

3.5.3 επίπεδο σημασίας

Το σημασιολογικό «παιχνίδισμα» με τη χρήση των αντίθετων σημασιών κατά την προφορική επικοινωνία είναι επίσης ένα θέμα που ενδιαφέρει τους συγγραφείς δημιουργούς.

Τ' ανάποδα

Τους άφησε ν'αγκαλιαστούνε και η Άννα πρόλαβε να ψιθυρίσει στο αυτί του Δημήτρη: «Θα μιλάμε ανάποδα, όπως τότε με τη λογοκρισία. Θυμήσου!»

... —Καλέ μπαμπά, ΑΝΑΠΟΔΕ μπαμπά μου, σε ρωτώ, κοιμάσαι καλά;

Τότε ανάβει ένα φωτάκι μέσα στο μυαλό του Δημήτρη και καταλαβαίνει. Απαντάει αμέσως:

—Ναι, ναι, πολύ καλά. Κοιμήθηκα τέσσερις μέρες συνέχεια. Έμεινα ξαπλωμένος τέσσερα εικοσιτετράωρα. Ξαπλωμένος, ντυμένος. Φορώ όλα τα ρούχα μου. Δε βγάζω τη φανέλα μου.

—Και τρως καλά, πατέρα;

—Πολύ. Τρώω συνέχεια και πίνω πολύ νερό. Τέσσερις μέρες, τέσσερις νύχτες έπινα συνέχεια, ξαπλωμένος.

...—Όλοι είναι πολύ ευγενικοί μαζί μου. Κανένας δε με χτυπάει. Κανένας δε με βρίζει, δε με ρωτάει, δε μου κάνει ενοχλητικές επισκέψεις... Τέσσερα εικοσιτετράωρα έμεινα ξαπλωμένος, ντυμένος εντελώς, έπινα, έτρωγα, κοιμόμουν και ήμουν μόνος, εντελώς. Ποτέ δε στάθηκα όρθιος, ποτέ...

Και κείνη έχει καταλάβει τα ανάποδα—φοβερά λόγια.

Τα βασανιστήρια αδυνάτισαν τόσο πολύ το Δημήτρη.

[Σαρή, Ζ. 1991: *Τα Γενέθλια*, σελ. 222, 223]

Στο παραπάνω απόσπασμα οι ήρωες αντιστρέφουν σημασιολογικά τη διαπροσωπική τους επικοινωνία για να αποφύγουν το απόσπασμα...

Η Αρέθα, όμως, του επόμενου κειμένου αγωνιά και φοβάται ότι αν ξεφύγει από την κοινή λογική της κοινωνίας που απαιτεί συγκεκριμένη ονοματοθεσία για συγκεκριμένα αντικείμενα, θα χάσει το μυαλό της.

Την είχε φοβίσει (την Αρέθα) εκείνο το ξέσπασμα της οργής, πρωτοφανέρωτο και πρωτάκουστο για την ίδια, και τώρα δεν πίστευε ότι είχε κάνει όλα τα προηγούμενα. Κατάλαβε ότι έπρεπε να συγκρατηθεί, να μη χάσει το μυαλό της, που το ένιωθε να της φεύγει.

Κοίταξε την κερασιά, την είπε «πέυκο» και πανικοβλήθηκε. Αν άρχιζε να μπερδεύει τις κερασιές με τα πεύκα, τις κότες με τα χελιδόνια, τη μέρα με τη νύχτα, την αγάπη με το μίσος, τη Μελάνη με τη Βασιλεία, θα ήταν χαμένη. Έπρεπε να ξαναβρεί τα σωστά ονόματα. Να ξαναβάλει στη θέση τους τον αέρα, τη βροχή, τα λουλούδια, τον καπνό στην καμινάδα της Ελέσας, τα περιστέρια του παππού Ιωακείμ στις φωλιές τους, τη θάλασσα που δεν την έπνιξε, την πέτρα που δεν τη χτύπησε, τον κόκορα που δεν την τσίμπησε, τη βελόνα που την τρύπησε. Τον αέρα να το λέει πάλι αέρα κι όχι ομίχλη, το κύμα κύμα, το χάδι χάδι, τη βροχή βροχή. Ας έβρισκαν όλα —πάλι— τη θέση τους και τα ονόματά τους κι ας επανερχόταν η τάξη του κόσμου.

[Φακίνου, Ευ. 2005: *Η Μέθοδος της Ορλεάνης*, σελ. 249]

4. σχολιασμός της τυπολογίας

Ο λογοτέχνης συνειδητά ή μη χρησιμοποιεί γλωσσικά στοιχεία για διαφορετικούς στόχους κάθε φορά: να αναδείξει τα ατομικά χαρακτηριστικά του ήρωα, να αποδώσει τις συνθήκες της κοινωνίας ή/και της εποχής, να προωθήσει την πλοκή του έργου κ.ά.

Τα γλωσσικά στοιχεία συνυφαίνονται με τη δράση των ηρώων και κατά περίπτωση διευκολύνουν ή παρεμποδίζουν την εξέλιξη της πλοκής. Η μελέτη των παραπάνω αποσπασμάτων δείχνει ότι ο λογοτέχνης χρησιμοποιεί πτυχές της γλώσσας που διαφέρουν από τη γλώσσα που επικρατεί στον κοινωνικό περίγυρο, δηλαδή τη νόρμα.⁸ Σύμφωνα με την Παυλίδου (2008: 106) «γλώσσα, σε αντιπαράθεση προς μια διάλεκτο, εννοούμε συνήθως μια γλώσσα πρότυπη (standard), μια γλωσσική ποικιλία για την οποία έχουν συνταχθεί λεξικά γραμματικές κτλ, έχει δηλαδή το χαρακτηριστικό της υψηλής κωδικοποίησης και η οποία υιοθετείται στο γραπτό λόγο και αποτελεί ιδίωμα των μορφωμένων. Με την έννοια της γλώσσας εξυπνοείται μια γεωγραφικά μη περιορισμένη γλωσσική ποικιλία, δηλαδή μια κοινή».

8 Πετρούνας 1984: 120: «Νόρμα είναι το κοινά αποδεχτό, ο μέσος όρος των γλωσσικών πραγματώσεων που η γλωσσική κοινότητα θεωρεί σαν κανονική χρήση. Το ιδίωμα σάβταρ χαρακτηρίζεται από νόρμα με ευρύτερη έκταση και σταθερότητα.»

Ο λογοτέχνης χρησιμοποιεί γλωσσικά στοιχεία που διαφοροποιούν τον ήρωά του από τη γλωσσική ποικιλία του μικρο-/μακρο-κοινωνικού περίγυρου σε επίπεδο φωνούμενου λόγου ή γραφηματικής αναπαράστασης. Εάν η παραγωγή του ήρωα δεν είναι συμβατή με τις κοινώς αποδεκτές γλωσσικές κανονικότητες, τότε ο ήρωας «διαφέρει» και προφανώς δίνει έναυσμα στο συγγραφέα να επεξεργαστεί τη γλωσσική του συμπεριφορά.

Αν θεωρήσουμε, επιπλέον, ότι υπάρχει ένα εσωτερικό/υποκείμενο νοητικό κομμάτι που σχετίζεται με τη γλώσσα (γλωσσική ικανότητα για τον Ν. Chomsky, ενδιάθετος λόγος για τον F. de Saussure) και ένα επιφανειακό κομμάτι που πραγματώνεται (γλωσσική πλήρωση/πραγμάτωση), ο λογοτέχνης στα κείμενά του για να εξυπηρετήσει την αληθοφάνεια των χαρακτήρων του, ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες της ιστορίας, συνειδητά ή ασυνείδητα, περισσότερο ή λιγότερο πετυχημένα και ανάλογα με το χάρισμα που έχει και την παιδεία του, γράφει για τομείς που αφορούν τις γλωσσικές (προφορικές και γραπτές) συνδιαλλαγές στην κοινωνία. Ακόμα και αν γράφει μονόλογο, ξέρει ότι θα διαβαστεί από αναγνώστες. Άρα οι πραγματώσεις σε φωνολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό/λεξιλογικό επίπεδο αποτελούν αφετηρία για το κείμενό του. Από τη στιγμή που αυτές διαφέρουν από ό,τι το κοινωνικό πλαίσιο απαιτεί (*κοινωνικές συμβάσεις προφορικού και γραπτού λόγου*), αυτές οι πραγματώσεις αποτελούν αντικείμενο εμβάθυνσης εφόσον διαφοροποιούν τον χαρακτήρα του. Χρησιμοποιεί, δηλαδή, ο λογοτέχνης γλωσσικές ιδιαιτερότητες, συνειδητά ή ασυνείδητα, για να προσδώσει αληθοφάνεια στον εκάστοτε πρωταγωνιστή.

Τα γλωσσικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται αφορούν τη γλωσσική πραγμάτωση, η οποία όμως αντανακλά, ελλιπώς έστω, τη γλωσσική ικανότητα. Όταν ο ήρωας, ως μη φυσικός ομιλητής, δεν προφέρει καλά, κατέχει το γλωσσικό σύστημα (γλωσσική ικανότητα) αλλά έχει δυσχέρεια στη γλωσσική πραγμάτωση που ανάγεται σε αρθρωτικούς ή/και ψυχολογικούς παράγοντες. Γεωγραφικές διάλεκτοι και διμορφία του κώδικα (καθαρεύουσα – δημοτική) είναι δυνατόν να προκαλέσουν έλλειμμα στην επικοινωνία και σε ακραίες περιπτώσεις ασυνεννοησία. Οι διάλεκτοι αποτελούν ποικιλίες πραγμάτωσης αλλά κατά πόσον ποικίλλει και η γλωσσική ικανότητα των διαλεκτόφωνων σε σχέση με τη νόρμα είναι ακόμη προς (γλωσσολογική) διερεύνηση.

Διαφορετικό είναι το θέμα της δεξιότητας της γραφής, το οποίο δεν έχει σχέση με τη γλωσσική ικανότητα ή πραγμάτωση. Αποδίδεται κυρίως στην έλλειψη εκπαίδευσης.

Συμπερασματικά, ο προβληματισμός για το ποιες πτυχές της γλώσσας αποτελούν έναυσμα για ένα λογοτέχνη μας οδηγεί στην ακόλουθη δια-

πίστωση: στις γλωσσικές πραγματώσεις των ηρώων, κριτήριο και λυδία λίθος είναι το τι περιμένει η κοινωνία από τους χαρακτήρες:

- ομοιογένεια γλωσσικού κώδικα,
- δεξιότητα γραφής,
- ορθοφωνία,
- συστηματική διδασκαλία.

Αν ο χρήστης ανταποκριθεί στις προσδοκίες της κοινωνίας, θα επικοινωνήσει επιτυχώς. Η μη προσαρμογή του στην εκάστοτε γλωσσική (και κοινωνική) νόρμα θα τον κατακτήσει «αλλότριο/ ανοίκειο» για τον κοινωνικό περίγυρο και θέμα για τον συγγραφέα.

5. Περαιτέρω μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη διερεύνηση της σχέσης Γλώσσας–Λογοτεχνίας

Μία ενδελεχής διερεύνηση των γλωσσ(ολογ)ικών στοιχείων τα οποία πραγματώνονται στη λογοτεχνία θα μπορούσε να ακολουθήσει διαφορετικές οπτικές θεωρήσεις.

Μία οπτική από την οποία είναι δυνατόν να ανιχνεύσει κανείς τα «περί γλώσσας» σε δημιουργούς–λογοτέχνες είναι να διερευνήσει τις προσωπικές απόψεις τους οι οποίες είναι καταγεγραμμένες σε θεωρητικά τους κείμενα και μετά να τις γειώσει/συγκρίνει με τα δικά τους λογοτεχνικά έργα. Να δει, για παράδειγμα, τι είπε ο Σεφέρης για τη γλώσσα στις *Δοκιμές* και να ελέγξει πώς αυτά υλοποιούνται στα ποιήματά του. Ή παίρνοντας την αυτοπαρουσίαση του Ελύτη να μελετήσει αν οι διατυπωμένες απόψεις διαχέονται στα έργα του. Αυτού του είδους η οπτική *ανά λογοτέχνη* (θεωρία και έργο) είναι δυνατόν να αναδείξει ταύτιση ή εσωτερική ασυνέπεια.

Μία άλλη οπτική είναι να καταγράψει κανείς *διαχρονικά* τις αντιλήψεις των (Ελλήνων και μη) δημιουργών–λογοτεχνών για τις ποικιλίες της γλώσσας (γεωγραφικές=διαλέκτους, συστημικές=καθαρεύουσα vs δημοτική) ή άλλες ξένες γλώσσες που μιλιούνται στην κοινωνία τους σε συγκεκριμένες εποχές. Παίρνοντας, για παράδειγμα, την Άννα την Κομνηνή στην *Αλεξιάδα*, θα δούμε ότι έχει ιδιαίτερες αναφορές για τον «Ιταλό», τον ξένο, με ή χωρίς αξιολογικές κρίσεις.

Αντίστοιχα, σε διαχρονικό ή συγχρονικό επίπεδο, θα μπορούσαμε να εξερευνήσουμε στο ελληνικό *θέατρο* (δραματοουργία/θεατρικά έργα) τη χρήση και το χειρισμό των διαλέκτων ή των άλλων γλωσσών των ηρώων και τα στερεότυπα ή τις προκαταλήψεις που διαφαίνονται.

Θα μπορούσε κανείς να επικεντρωθεί μόνο στους δημιουργούς που ασχολούνται αποκλειστικά με το «γλωσσικό ζήτημα» (π.χ. ο Ψυχάρης) ή να

αναδείξει τους δημοτικιστές που είναι στρατευμένοι στην επικράτηση της συγκεκριμένης γλωσσικής μορφής (π.χ. ο Παλαμάς).

Ή το αντίθετο: να δει κανείς σε λογοτέχνες καθαρευουσιάνους πώς εισχωρούν «λάθρα» και κυριαρχούν στοιχεία της προφορικής/δημώδους γλώσσας (βλ. τους Παπαδιαμάντη και Καβάφη).

Είναι ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι η Ελλάδα βρίσκεται στη Μεσόγειο και είναι φυσικό, λόγω ιστορικών, γεωγραφικών και μεταναστευτικών συνθηκών, διαφορετικές γλώσσες (Ιταλικά, Τουρκικά, βαλκανικές γλώσσες σήμερα) να έρχονται σε επαφή με τα Ελληνικά και να αλληλεπηρεάζονται (languages in contact). Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι λογοτέχνες της διασποράς, «κοσμοπολίτες και αποσυνάγωγοι» κατά τον Τζιόβα (2003) που επιχειρούν να γράψουν στα Ελληνικά με επιρροές ισχυρών γλωσσών του τόπου διαμονής κατά εποχές.

Γεωργία Κατσιμαλή

Αναπληρώτρια καθηγήτρια
Τμήμα Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
katsimali@phl.uoc.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Γούτσος, Δ. κ.ά. (επιμ.), 2006. *Ο Κόσμος των κειμένων. Μελέτες αφιερωμένες στον Γ. Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Έλιοτ, Τ.Σ., 1969/1982. *Επτά δοκίμια για την ποίηση*, μτφ. Μ. Λαϊνά. Αθήνα: γράμματα.
- Κενώ, Ρ., 1984. *Ασκήσεις ύφους*, μτφ. Αχ. Κυριακίδης. Αθήνα: ύμιλον/βιβλία.
- Κούντερα, Μ., 1988. *Η Τέχνη του Μυθιστορήματος*, μτφ. Φ. Δρακονταειδής. Αθήνα: Εστία.

- Μπαμπινιώτης, Γ., 1999. *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία. Από την τεχνική στην τέχνη του λόγου*. Αθήνα.
- Παυλίδου, Θ.-Σ., 2008/5^η εκδ. *Επίπεδα Γλωσσικής Ανάλυσης*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Πετρούνας, Ευ., 1984. *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση, Μέρος Α'.* Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ρικαίρ, Π., 2002. *Λόγος και Σύμβολο*, μτφ. Μ. Πανταζάρα. Αθήνα: Αρμός.
- Τζιόβας, Δ., 2003. *Κοσμοπολίτες και Αποσυνάγωγοι. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική (1830-1930)*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Χαραλαμπίκης, Χριστ., 1992. *Νεοελληνικός Λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Χαραλαμπίκης, Χριστ., 2006. «Η νεολογική δεινότητα του Κωστή Παλαμά», *Β' Διεθνές Συνέδριο 'Κωστής Παλαμάς'*, τόμ. Α', 221-37.
- de Beaugrande, R., & W. Dressler, 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Gutting, G., 2006. *Φουκώ: Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, μτφ. Ν. Ταγκούλης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Van Lier, L., 1995. *Introducing Language Awareness*. London: Penguin.

Πηγές

- Αξιώτη, Μ., 1939/1982. *Δύσκολες νύχτες*. Αθήνα: Κέδρος.
- Βαρελλά, Αγγ., 1993. *Φιλενάδα, φουντουκιά μου*. Αθήνα: Πατάκης.
- Βρεττάκος, Νικ., 1995. *Οδύνη*. Αθήνα: Πόλις.
- Βυζάντιος, Δ.Κ., 1996: *Η Βαβυλωνία*, επιμ. Σπ. Ευαγγελάτος. Αθήνα: Εστία.
- Δημουλά, Κ., 1998. *Ποιήματα*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Ιορδανίδου, Μ. 1979. *Στου κύκλου τα γυρίσματα*. Αθήνα: Εστία.
- Καραγάτσης, Μ. 1953. *Η Μεγάλη Χίμαιρα*. Αθήνα: Εστία.
- Κοκρέιν, Ι. 1973. *Μια δόση τρέλας*, μτφ. Γ. Ευαγγελίδης. Αθήνα: γράμματα.
- Λαζόπουλος, Λ. 1998. *Η Κυριακή των παπουτσιών*. Αθήνα: Κέδρος.
- Μιχαηλίδης, Τ. 2006. *Πυθαγόρεια εγκλήματα*. Αθήνα: Πόλις.
- Μπουραντάς, Δ. 2007. *Όλα σου τα 'μαθα, μα ξέχασα μια λέξη*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νιρβάνας, Π. 1905. "Γλωσσική Αυτοβιογραφία", στο: *Η Παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τόμ. Θ', 1900-1914. Αθήνα: Σοκόλης.

- Οικονομίδης, Σ. 2005. *Το Χαμόγελο του Άβελ*. Αθήνα: Πλώρη.
- Παμούκ, Ο. 2002/2007. *Χιόνι*. Αθήνα: Ωκεανίδα.
- Παπαδιαμάντης, Αλ. 1982. “Χρήστος Μηλιόνης”, *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: Άπαντα, Τόμος δεύτερος*. Αθήνα: Δόμος, 11-76.
- Πατατζής, Σ. 1983. *Πένθιμο εμβατήριο*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Πολίτης, Κ. 1930/2001. *Λεμονοδάσος*. Αθήνα: γράμματα.
- Πολίτης, Κ. 1938/2001. *Ερσικά*. Αθήνα: γράμματα.
- Ποντίτζα, Τζ. 1991. *Η Μεγάλη Βραδιά*, μτφ. Γ. Κασαπίδης. Αθήνα: Γνώση.
- Σαρή, Ζ. 1991. *Τα Γενέθλια*. Αθήνα: Πατάκης.
- Schlink, B. 1998. *Διαβάζοντας στη Χάννα*, μτφ. Ι. Κοπερτί. Αθήνα: Κριτική, εν πλω~1.
- Σαχτούρης, Μ. 1958. “Τα Φάσματα ή Η χαρά στον άλλο δρόμο”, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γ' τεύχος. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Σελίν, 2008. *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας*, μτφ. Σ. Ιγγλέση-Μαργέλλου. Αθήνα: Εστία.
- Φάις, Μ. 1994. *Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου*. Αθήνα: Πατάκης.
- Φακίνου, Ευ. 2005. *Η Μέθοδος της Ορλεάνης*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Χατζής, Δ. 1953/1999. *Το Τέλος της μικρής μας πόλης*. Αθήνα: Το Ροδακίό.
- Χωμενίδης, Χ.Α. 2003. *Υπερσυντέλικος*. Αθήνα: Εστία.

GEORGIA KATSIMALI

ARTIFACTS OF LANGUAGE IN LITERATURE

Summary

ALTHOUGH literature studies and linguistics constitute distinct areas scientifically in terms of aims and methodology, they both rely extensively on the language items (sound segments, phrases or linguistic system). In this (preliminary) overview, we focus on the linguistic units that inspire a writer, either spontaneously or consciously. The literature corpus, mainly Greek, reveals that authors are usually motivated by the character's different language-as a system or dialect, his pronunciation and his writing skills. These differences may be due to non-nativeness of the user, to the stage of acquisition or the lack of formal education. All the aspects of the language performance are used by authors to highlight the character's difference from the norm of the community and to promote the plot.